

УДК 75.04

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2023-5-8>**Євгеній ШИШЛЮК***аспірант кафедри мистецтвознавчої експертизи, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, вул. Лаврська, 9, м. Київ, Україна, 02000***ORCID:** 0000-0002-7358-7864**Бібліографічний опис статті:** Шишлюк, Є. (2023). Подання ролі ромів в живописі та сприйняття їхньої культури суспільством в XIX, на початку XX століть. *Fine Art and Culture Studies*, 5, 51–57, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-5-8>**ПОДАННЯ РОЛІ РОМІВ В ЖИВОПИСІ ТА СПРИЙНЯТТЯ ЇХНЬОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВОМ В XIX, НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ**

У статті аналізується еволюція художніх образів ромів у європейському образотворчому мистецтві XIX – початку XX ст. Розглядається перехід від стереотипних, екзотичних зображень ромів до реалістичних картин їхнього повсякденного життя. Аналізуються роботи провідних живописців на ромську тематику, зокрема Т. Баркера, А. Петтенкофена, Г. Геркомера та ін. Окрема увага приділяється діяльності англійських філантропів та борців за ромські права, таким як Дж. Кребб, Дж. Борроу та Г. Сібрайт, котрі значною мірою формували суспільний образ ромів, що відображалось у європейському мистецтві. Розглядаються особливості реалістичного зображення побуту ромів у живописі XIX ст. Простежується зв'язок між розвитком суспільних уявлень та трансформацією художніх образів ромів. **Метою статті є** простеження трансформації художніх образів ромів від романтичних, стереотипних зображень до реалістичних картин їх повсякденного життя. Виявити зв'язок між зміною суспільних уявлень про ромів та еволюцією їхніх художніх образів. Дослідити вплив окремих митців, зокрема англійських художників-романтиків, на формування уявлень про ромів в європейському мистецтві. **Отже, метою є** комплексне вивчення образу ромів в європейському живописі досліджуваного періоду у контексті культурно-історичних процесів. **Актуальність дослідження** визначається кількома чинниками. По-перше, образотворче мистецтво є важливим джерелом для вивчення історії та культури різних народів. У цьому контексті тема зображення ромів у європейському живописі є цікавою та маловивченою. По-друге, аналіз художніх образів ромів дозволяє простежити еволюцію ставлення європейського суспільства до цієї етнічної групи. Це особливо актуально на тлі сучасних дискусій про мультикультуралізм та інтеграцію ромів. По-третє, тема репрезентації «іноземних» та «чужих» культур у мистецтві є вкрай важливою в умовах глобалізації та зростання культурного розмаїття суспільств. Жодіження сприятиме кращому розумінню процесів формування та трансформації культурних образів і стереотипів, а також міжкультурної комунікації у минулому та сьогоденні. **Методологія дослідження.** Використовується мистецтвознавчий підхід, що передбачає комплексний аналіз творів живопису в культурно-історичному контексті. Застосовуються методи іконографічного аналізу – виявлення іконографічних особливостей зображення ромів. Метод стилістичного аналізу – визначення стильових характеристик творів на ромську тематику. Культурно-історичний підхід – аналіз творів у контексті історичних і культурних процесів. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що вперше комплексно досліджено еволюцію художніх образів ромів у європейському живописі зазначеного періоду. Виявлено особливості трансформації образів ромів від романтичних до реалістичних зображень. Проаналізовано зв'язок між зміною суспільних уявлень та образами ромів у мистецтві. Досліджено внесок провідних європейських художників у розвиток ромської теми в живописі. Вперше розглянуто роль англійських живописців-романтиків у формуванні уявлень про ромів у європейському живописі.

Ключові слова: роми, образ ромів, образотворче мистецтво, живопис XIX ст., ромська громада, культура ромів, ромська спільнота.

Yevhenii SHYSHLIUK*Postgraduate Student at the Department of Art Studies, National Academy of Culture and Arts Managers, str. Lavrska, 9, Kyiv, Ukraine, 02000***ORCID:** 0000-0002-7358-7864

To cite this article: Shyshliuk, Ye. (2023). Podannia roli romiv v zhyvopysi ta spryiniattia yikhnoi kultury suspilstvom v XIX, na pochatku XX stolit [Presentation of the role of the Roma in painting and perception of their culture by the society in the 19th and early 20th centuries]. *Fine Art and Culture Studies*, 5, 51–57, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-5-8>

PRESENTATION OF THE ROLE OF THE ROMA IN PAINTING AND PERCEPTION OF THEIR CULTURE BY THE SOCIETY IN THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

The article analyzes the evolution of artistic images of Roma in European art of the 19th – early 20th centuries. The transition from stereotypical, exotic images of Roma to realistic pictures of their everyday life is considered. The works of leading painters on the Roma theme are analyzed, in particular T. Barker, A. Pettenkofen, G. Herkomer, and others. Particular attention is paid to the activities of English philanthropists and fighters for Roma rights, such as J. Crabb, J. Borrow and G. Seabright, who largely shaped the public image of Roma, which was reflected in European art. The peculiarities of the realistic depiction of Roma life in the painting of the 19th century are considered. The connection between the development of social ideas and the transformation of artistic images of Roma is traced. **The purpose of the article** is to trace the transformation of artistic images of Roma from romantic, stereotypical images to realistic pictures of their everyday life. To reveal the connection between the change in public perceptions of the Roma and the evolution of their artistic images. To investigate the influence of individual artists, in particular English romantic artists, on the formation of ideas about Roma in European art. Therefore, the goal is a comprehensive study of the image of Roma in European painting of the studied period in the context of cultural and historical processes. **The relevance of the research** is determined by several factors. First, fine art is an important source for studying the history and culture of different peoples. In this context, the subject of the depiction of Roma in European painting is interesting and understudied. Secondly, the analysis of artistic images of Roma allows us to trace the evolution of the attitude of European society towards this ethnic group. This is especially relevant against the background of modern discussions about multiculturalism and Roma integration. Thirdly, the topic of representation of "other" and "alien" cultures in art is extremely important in the conditions of globalization and the growth of cultural diversity of societies. The research will contribute to a better understanding of the processes of formation and transformation of cultural images and stereotypes, as well as intercultural communication in the past and present. **Research methodology.** An art history approach is used, which involves a comprehensive analysis of works of art in a cultural and historical context. Methods of iconographic analysis are used – identification of iconographic features of the image of Roma. The method of stylistic analysis is the determination of stylistic characteristics of works on the Roma theme. Cultural-historical approach – analysis of works in the context of historical and cultural processes. **The scientific novelty of the article** lies in the fact that for the first time the evolution of artistic images of Roma in European painting of the specified period has been comprehensively investigated. Features of the transformation of images of Roma from romantic to realistic images have been revealed. The relationship between the change in public perceptions and images of Roma in art is analyzed. The contribution of leading European artists to the development of the Roma theme in painting is studied. For the first time, the role of English romantic painters in the formation of ideas about Roma in European painting is considered.

Key words: Roma, image of Roma, fine art, painting of the 19th century, Roma culture, Roma community.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з XIX ст. в Англії спостерігався новий підхід до ромської спільноти, який відрізнявся більш реалістичним та гуманітарним ставленням. Цей підхід прагнув полегшити соціальні та моральні умови їх життя, долаючи репресивні заходи, які домінували в минулому, метою якого було інтегрувати ромів у громадянське суспільство. Перший поштовх до ромського реформізму у першій половині століття надали релігійні рухи та євангельські організації англійської церкви, такі як Біблійне товариство, квакери, методисти та інші. Вони прийняли на себе місіонерську роль і сприяли емансипації ромів, сприяли поліпшенню їх соціально-економічного та морального стану через соціальне забезпечення, релігійну та загальну освіту, а також надавали роботу.

Джеймс Кребб (*James Crabb*), який заснував «Комітет для поліпшення становища ромів» у 1827 році, був методистським пастором і відомий своєю активною діяльністю на користь ромської громади в Англії. Він також відомий

як «захисник ромів» через свої зусилля у покращенні соціального та економічного становища ромів. Кребб впровадив різні ініціативи, спрямовані на покращення життя ромської громади, включаючи надання допомоги у вигляді освіти, працевлаштування та соціального забезпечення. Він також публікував книги та памфлети, в яких виступав на захист ромів та розвіяв упередження щодо їх характеру, звичаїв і звичок. Джеймс Кребб був одним із піонерів соціального реформізму в Англії, який прагнув поліпшити життя циган та інших вразливих груп населення. Його робота і заходи допомогли покращити становище циганської громади в той час і внести позитивні зміни у їхнє життя (Кребб Д. 2006).

Джордж Борроу (*George Henry Borrow*), відомий як ексцентричний поліглот, мандрівник, місіонер і письменник XIX ст., у 1832 р. приєднався до Британського біблійного товариства у Лондоні, після чого відправився до Іспанії з місією поширення Біблії. Тут він близько познайомився з ромами, докладно вивчивши

їхню мову та діалект. Щоб заохотити їх прийняти християнство, він навіть переклав Євангеліє від святого Луки на ромську мову (*Embéo i Majaró Lucas*), надрукувавши 500 примірників у 1837 р. у Бадахосі. Джордж Борроу описав свій незвичайний досвід у творі «Біблія в Іспанії» 1843 р., детально описуючи свою місіонерську подорож. Він став однією з найвидатніших постатей ромського світу, власне роми називали його «Романі Рай» (ромський джентльмен) за його близькість, соціальне співчуття та високий рівень розуміння їхньої культури. Борроу зумів співчувати ромському способу життя та розуміти всі дивні протиріччя цього життя (Борроу Д. 1846).

Малюнок Джорджа Борроу створений Генрі Сібрайтом (*Henry Seabright*) представлена особа, яка принесла Біблію в ромські табори вперше. У передньому плані можна побачити самого Борроу, високого і худорлявого, він оточений численною групою чоловіків, жінок і дітей, які одягнуті в яскравий, мальовничий одяг, Борроу читає сторінку перекладеного ним Євангелія. У своїй розповіді Борроу зазначає, що роми були дуже зацікавлені у власному примірнику Біблії, вони сприймали її як талісман, який приносив їм удачу. Та сама сцена, менш пишна, але з більшою релігійною вагою, відобразена на картині «Борроу читає Біблію ромам», створеній Клайвом Апттоном (*Clive Upton*).

Однією із видатних постатей, яка виявляла зацікавленість і співчуття до цієї меншини була королева Англії – Вікторія (*Alexandrina Victoria*). Під впливом прогресивних ідей свого часу та вражена книгою Джеймса Кребба, вона мала унікальний досвід зустрічі з групою ромів. У грудні 1836 року, коли принцеса Вікторія вирушила вирушила зі своєю свитою на прогулянку передмістям Лондона. Вони натрапили на невеликий ромський табір, розташований біля головної дороги, що сполучала Лондон і Портсмут. Принцеса Вікторія підійшла до ромів з пропозицією прочитати їй майбутнє по руці. На одній з її власних акварелей, створених для відзначення події, яка відбулася біля Клермонта у 1836 р., принцеса Вікторія зобразила кількох членів ромської громади. З особливою жіночою чутливістю вона описала їх як головну прикрасу Портсмут-роуд. На цій акварелі видно молоду жінку на ім'я Сара Купер, що

мала «вороне» волосся, яке вільно облягало її чудове обличчя. Вона оточена численними дітьми, які весело граються навколо неї (Королівський колекційний трест).

Багато митців були активні в ромському соціальному контексті, демонструючи новий рівень глибокого реалізму та співчуття до ромської громади. Художникам було необхідно передати описовий та психологічний реалізм щодо життя ромів, підкреслити їхні виклики та щоденну боротьбу, аби підвищити гідність цього народу та знищити негативні упередження. На полотні, відомому як «Ромська сім'я» творця Томаса Баркера (*Thomas Barker*), який славиться своїми сільськими пейзажами та зображеннями ромського життя, створеному приблизно в 1810 р., перед нами розгортається вражаюча сцена. На фоні хмарного неба група безпритульних ромів ховається зі своїм ослом на болоті. Вся ця сцена, яка вражає своєю непередбачуваною природністю, викликає почуття співчуття і, можливо, підштовхує до добрих намірів стосовно цієї поневоленої громади, яка змушена жити в скромних умовах і самотності (Аукціон. дім Вартий бал).

У другій половині XIX ст. важливу роль у соціальній роботі виконували ілюстровані журнали, які, надаючи реалістичне зображення та відступаючи від романтичних та стереотипних уявлень, стали початком інформаційної кампанії на користь категорій суспільства, які перебували у бідності та безробітні. Один із таких журналів був ілюстрований тижневик «The Graphics», який був заснований у 1869 р. Вільямом Люсоном Томасом (*William Luson Thomas*). Томас вірив у силу візуальних образів для зміни громадської думки щодо проблем, таких як бідність та несправедливість. Серед видатних художників, які брали участь у цьому проекті, був Губерт фон Геркомер (*Hubert von Herkomer*), англійський художник німецького походження, який у 1870 р. зобразив на малюнку «Ромка з дитиною» мати з розтріпаніми чорними волоссями, в широкій сорочці та довгій спідниці, що ніжно дивиться на свою дитину (Серія Ван Гог).

Виразення болісного материнства, у якому віддзеркалені всі тягарі важкого життя в умовах ворожого ставлення спільноти та природних обставин є полотно «Ромка з дитиною» австрійського художника Августа фон Петтенкофена

(*August von Pettenkofen*), яке демонструє його витончений погляд на угорських ромів (Петтенкофен А.).

Гравюра «Чотири покоління» від Генрі Анеля (*Henry Anelay*) була опублікована у вересні 1863 р. в періодичному виданні «*The British Workman*». На цій гравюрі зображена справжня ромська сім'я, яка оселилася в районі Кенсінгтон Поттеріс (*Лондон*). Картина показує сім'ю, яка живе у переобладнаному рекламному фургоні, що використовується як житло. Ця сцена відображає традиційний, але досить бідний спосіб життя ромів, їхні звичаї та культуру. На картині видно чоловіків, які плетуть лозу та виготовляють різноманітні вироби, що свідчить про збереження ремесел та навичок у ромському співтоваристві, які передаються з покоління в покоління. Ця картина відзначає важливість родинних цінностей для ромської сім'ї та вона показує різновікових членів сім'ї, від найстаршого до новонародженого покоління, разом в їхньому повсякденному житті. Усміхнені діти та теплі взаємини між членами сім'ї на картині передають позитивну родинну атмосферу та співпрацю. Це зображення підкреслює їхню спроможність жити в спільноті та бути самодостатніми, незважаючи на виклики та переслідування, якими стикалися роми у минулому (Медія Сторхаус).

У пізньому періоді Вікторіанської Англії, Джордж Сміт (*George Smith*) виділявся своєю реформаторською діяльністю. Після того, як він зацікавився умовами життя сімей, що проживали на англійських каналах в надзвичайно поганих гігієнічних умовах, він також звернув увагу на ромську спільноту. Він вимагав від англійського парламенту прийняти окремий закон у 1877 р., відомий як «Закон про човни та канали». Сміт регулярно відвідував табори ромів, даруючи фрукти та солодоші дітям і тютюн дорослим. У своїй полеміці з письменниками, які створювали спрощений образ життя ромів, заснованого на добровільності та загальних почуттях жалю, Сміт сподівався на державне втручання на користь ромської спільноти. Він пропонував законопроект, який передбачав реєстрацію караванів, правила щодо запобігання захворюванням, боротьби з перенаселеністю та недбалістю, а також надання можливості навчання дітей, принаймні взимку, під керівництвом кваліфікованих вчителів.

Незважаючи на його постійні зусилля, проєкт був відхилений англійським парламентом. Сміт розраховував на підтримку ілюстрованих журналів, включаючи «Ілюстровані лондонські новини», які допомагали поширювати його філантропічні ідеї через інтелектуальну пропагандистську кампанію, яка вражала глядачів рухомими зображеннями та стежила за розвитком подій (Закон про човни каналу. 1877).

Гравюра «Ромський табір біля Латімер-роуд», створена Вільямом Хейшамом Оверендом (*William Heysman Overend*) і опублікована в «*The Illustrated London News*» у листопаді 1879 р., фіксує момент, коли Джордж Сміт відвідує табір поблизу Латімер-роуд у Ноттінг-Гілл поблизу Лондона. Сміт, у окулярах та капелюхом на голові, тримаючи парасольку під пахвою, пропонує солодоші дітям, коли матері розвішують білизну на мотузках. Також як ще одна його ілюстрація «Сміт серед ромських дітей», у 1880 р., відображає Джорджа Сміта, як він сидить перед ромським бідним наметом, жертвуючи яйце ромському босому хлопчикові з гілкою в руці, що символізує його дике життя в лісі, далеко від шкільних парт (Епоха індустріалізації. 109).

Хоча Сміт користувався величезним успіхом та популярністю серед англійської публіки, його роботу також піддавали критиці представники ромської спільноти, які діяли в рамках «Ромського наукового товариства» – асоціації, заснованої в 1888 р. з метою вивчення та дослідження різних аспектів ромської культури. Особливо Френсіс Грум (*Francis Hindes Groome*), докоряв Сміту за перебільшення в аналізі та спробу презентувати їхню культурну традицію у негативному світлі. На практиці, Сміт, щоб підсилити необхідність соціальних змін і привернути увагу до питань ромів, іноді намагався показати їх в найгірших можливих кольорах. Він використовував парадоксальні твердження, що описували циган як дикунів, або навіть вживав вислови, що порівнювали ромів із тваринами (Критичні ромські дослідження).

З іншого боку, члени «Ромського наукового товариства» підкреслювали міф про справжніх ромів, чия культурна ідентичність слід було зберегти за будь-яку ціну. Вони вважали, що необхідно стримувати асиміляцію і будь-які спроби нав'язування осілої культури.

Більш заможні роми, або просто не байдужі англійці регулярно відвідували табори та надавали матеріальну підтримку менш забезпеченим членам їх спільноти. На гравюрі «Подарунок для ромського весілля» невідомого англійського художника, лондонський чоловік, одягнений у шинель та капелюх, відвідує ромський табір і пропонує велику керамічну чашку дівчині, як подарунок на весілля. Цей малюнок показує, що такі подарунки були поширеними та йшли своїм корінням в релігійні переконання, які символізує церковна вежа на задньому плані.

Незважаючи на різні підходи, етнографи та філантропи прийшли до згоди у питанні боротьби з дискримінацією та переслідуванням ромів, а також в сприянні більш гуманного ставлення до них та проведенні реформ. Обидва грали важливу роль у актуалізації дискусії про ромське питання, до якого долучалися мистецькі твори пізньої вікторіанської епохи. Один із найвідоміших прикладів – це картина «Добрий самарянин» 1898 р. Вільяма Смолла (*William Small*), шотландського художника який в основному присвятив себе зображенню страждань бідних. На картині лікар, якого візник, що чекав на галявині, супроводжує до ромського табору. Він обстежує маленьку дівчинку, яку тримає на руках її мати перед наметом. У цій ніжній сцені завдяки увазі лікаря ми бачимо філантропічний підхід англійського суспільства до здоров'я та добробуту ромських дітей (ВМІ).

Гравюра «Перепис населення в ромському таборі», створена Філом Еббуттом (*Phil Ebbutt*), у 1901 р., слугує як цивільне свідчення статусу звичайних громадян, які визнані кочовою меншістю серед англійських ромів, які зібралися перед своїми наметами 13 квітня 1901 р. Цей перепис, властивий вікторіанській епосі, можна розглядати як соціальне дослідження умов життя ромської громади. На гравюрі показано позитивне ставлення чиновника до маленької дівчинки, яка сидить на підлозі поруч із своїм батьком (Ким ви себе вважаєте. 2023).

Навіть у Франції були особи, які впливали на формування позитивного ставлення до ромів у суспільстві. На початку XIX ст. барон Франсуа Жобер де Пасса (*франц. François Jaubert de Passa*), французький інженер і гідролог, виклав свої прогресивні ідеї у вступних рядках свого

есе про іспанських ромів. Він наголосив на важливості розголошення повного статусу цих людей, яких суспільство виключало та стигматизувало, обкладаючи ганьбою. Він зазначив, що ця група була відкинута від більшості вільних професій та була позбавлена права володіти нерухомістю та майном. Ця група опинилася під впливом жорстких законів, але зуміла вижити та зберегти свою незалежність. Вона демонструвала відкриту віру в католицькій релігії та практикувала побожність. Незважаючи на презирство та ненависть, а також на обмеження, які на них накладали, ця група опираючись приниженню та ставилася до цього з гідністю. Жобер де Пасса вважав, що ця група належить до категорії, яка заслуговує на увагу спостерігачів та науковців, адже існування ромської громади і їхня історія становлять собою проблему, яка заслуговує на серйозний науковий аналіз і вивчення (Бертон Ф. 1898).

Деякі письменники та інтелектуали, розвивали ідею природних цінностей та вільного способу життя ромів. Наприклад, Проспер Меріме (*Prosper Mérimée*), був відомий не лише своїм романом «Кармен», але і своєю ознайомленістю з ромською культурою. Меріме був також відомим пейзажистом, і його полотно «Інтер'єр ромської хатини в лісі Бітче» 1845 р. демонструє зображення сім'ї ромів, яка оселилася в регіонів Лотарингії. Цей регіон став притулком для ромів завдяки своїм лісам, печерам і прикордонній зоні. На малюнку видно ромську сім'ю в скромній хатині без меблів з музичними інструментами на стінах, що свідчить про професію голови сім'ї.

Гравюра «Роми біля воріт Парижа», невідомого художника, створена у 1872 р., є ілюстрацією, що підтверджує етап імміграції численних сімей ромів до Парижа і яка суттєво вплинула на столицю Франції протягом другої половини XIX ст. Велика ромська родина осіла на затишній вулиці недалеко від міських стін.

Захоплюючою ініціативою була діяльність іспанського священика, відомого як чи дон Андрес Манхон (*Andrés Manjón*), на початку XX ст. Він заснував школи з метою надання ромським дітям освіти, які розташовувались у Сакромонте де Гранда (*Іспанія*). На малюнку, створеному невідомим автором в 1923 р., можемо побачити отця Манхона, який радісно зустрічається з дітьми і ромськими сім'ями, які

живуть у скелях гори Альгамбра, поблизу Гранади. Метод, який використовував Манхон, був досить новаторським для свого часу. Він проводив уроки на вулиці, враховуючи потреби дітей, викладав граматику, танцюючи з кастаньєтами, і географію, використовуючи рельєфні моделі з піску. Цей досвід, хоч і не був ідеальним через непостійність, невпорядкованість, був першою спробою створити школу, яка б відповідала потребам цього специфічного типу учнів (Історія іспанських циган. 2021).

Висновки і перспективи подальших досліджень. В XIX ст. європейська інтелігенція спрямовувала свої зусилля на покращення життя ромів, визнаючи їхній статус кочівної меншини та ризику, з якими вони стикалися. Філантропи та етнографи відіграли важливу роль у боротьбі з дискримінацією та переслідуванням ромів, а також у просуванні більш гуманного ставлення та реформістських заходів щодо них. Меценати та художники створювали твори мистецтва, які розкривали життя ромів, демонструючи їхню людяність та потреби. У мистецтві були представлені як негативні, так і позитивні

аспекти ромської індивідуальності. Деякі художники зображали їх як жебраків, підкреслюючи їхню маргінальність та складні умови життя. Інші бачили в них щось більше, навіть благородне. Це відображалося в роботах, які відзначали гідність, різноманіття та культурний внесок ромів. Ромська індивідуальність стала джерелом натхнення для багатьох митців, і їхні твори відображали як трагедію, так і силу ромського народу. Зусилля інтелігенції та художників в XIX ст. сприяли поліпшенню становища ромів в суспільстві та подоланню стереотипів. Їхнє творче співробітництво відкрило шлях до покращення стосунків між різними культурами та сприяло більш глибокому розумінню та толерантності. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на вивчення зображення ромів у мистецтві інших країн Європи, порівняння національних особливостей їх репрезентації. Особливої уваги заслуговує вивчення репрезентації ромів у сучасному мистецтві та масовій культурі. Тематика дослідження відкриває широкі можливості для подальших досліджень у галузі мистецтвознавства та навіть культурології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бертон Ф. Єврей, циган і Ель-Іслам. 1898. Веб-сайт. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/57208/pg57208-images.html>.
2. Борроу Г. Розповідь про циган Іспанії. Твори Джорджа Борроу. Том 1. 4 видання 1846. ПДФ 1997–2004. Моррістаун, Нью-Джерсі. веб-сайт. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/The_Zincali/kWrNJaw8IpgC?hl=ru&gbpv=1&dq=inauthor:%22George+Henry+Borrow%22&printsec=frontcover
3. Вартий бал. Аукціонний дім. Веб-сайт. URL: <https://www.worthpoint.com/worthopedia/thomas-barker-1769-1847-huge-english-409427646>
4. Дивіться (серія Ван Гог). Вікіпедія, вільна енциклопедія. Веб-сайт. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Sien_\(Van_Gogh_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Sien_(Van_Gogh_series))
5. Життя на каналах і Закон про човни каналу. 1877. Веб-сайт. URL: <https://www.old-merseytimes.co.uk/canalboatsact.html>
6. Журнал Ким ви себе вважаєте. Коли проводився перепис 1901 року? 13.09.2023 р. Веб-сайт. URL: <https://www.whodoyouthinkyouaremagazine.com/tutorials/1901-census>
7. Журнали BMJ. Архів хвороби в дитинстві. Том 89. Випуск 7. Добрий самарянин. Веб-сайт. URL: <https://adc.bmj.com/content/89/7/688>
8. Епоха індустріалізації. Розділ 5. С. 109. Веб-сайт. URL: <https://ncert.nic.in/ncerts/l/jess305.pdf>
9. Історія іспанських циган. «ШАНОВНИЙ» АНТИГІТАНИЗМ ОТЦЯ МАНХОНА, ЗАСНОВНИКА ШКІЛ АВЕ МАРІЯ. 1.04.2021 р. Веб-сайт. URL: <http://adonay55.blogspot.com/2021/04/el-venerable-antigitanismo-del-padre.html>
10. Крабб Д. Циганський адвокат. 17.11.2006. [електронна книга No19852]. веб-сайт. URL: <https://www.gutenberg.org/files/19852/19852-h/19852-h.htm>.
11. Королівський колекційний трест. Веб-сайт. URL: <https://www.rct.uk/collection/980013-j>
12. Критичні ромські дослідження. Том 3 No 2 (2020): Дослідження ромської літератури від теорії до практики. Веб-сайт. URL: <https://crs.ceu.edu/index.php/crs/article/view/90>
13. Август фон Петтенкофен: Цигани з добром. Вікіпедія, вільна енциклопедія. Веб-сайт. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jahrhundertausstellung_1906_KatNr_1322.jpg
14. ТОВ Медіа Сторхаус. Веб-сайт. URL: <https://www.mediastorehouse.com/mary-evans-prints-online/new-images-may/generations-gypsy-family-date-1863-20951769.html>

REFERENCES:

1. Burton F. The Jew, the Gypsy and El-Islam. 1898. Website. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/57208/pg57208-images.html>
2. Borrow H. The story of the gypsy of Spain. Works of George Borrow. Volume 1. 4th edition 1846. PDF 1997–2004. Morristown, New Jersey. website. URL: https://www.google.com.ua/books/edition/The_Zincali/kWrNJaw8Ipg-C?hl=ru&gbpv=1&dq=inauthor:%22George+Henry+Borrow%22&printsec=frontcover
3. Worth a point. Auction house. Website. URL: <https://www.worthpoint.com/worthopedia/thomas-barker-1769-1847-huge-english-409427646>
4. See (Van Gogh series). Wikipedia, the free encyclopedia. Website. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Sien_\(Van_Gogh_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Sien_(Van_Gogh_series))
5. Life on the canals and the Canal Boats Act. 1877. Website. URL: <https://www.old-merseytimes.co.uk/canalboats-act.html>
6. Who do you think you are magazine. When was the 1901 census taken? 09/13/2023 Website. URL: <https://www.whodoyouthinkyouaremagazine.com/tutorials/1901-census>
7. Journals BMJ. Archive of diseases in childhood. Volume 89. Issue 7. Good Samaritan. Website. URL: <https://adc.bmj.com/content/89/7/688>
8. The era of industrialization. Chapter 5. P. 109. Website. URL: <https://ncert.nic.in/ncerts/l/jess305.pdf>
9. History of the Spanish Gypsies. "DEAR" ANTI-GITANISM OF FATHER MANHON, FOUNDER OF THE AVE MARIA SCHOOLS. 04/1/2021 Website. URL: <http://adonay55.blogspot.com/2021/04/el-venerable-antigitanismo-del-padre.html>
10. Crabb D. Gypsy lawyer. November 17, 2006. [e-book No. 19852]. website. URL: <https://www.gutenberg.org/files/19852/19852-h/19852-h.htm>
11. Royal Collection Trust. Website. URL: <https://www.rct.uk/collection/980013-j>
12. Critical Roma studies. Volume 3 No. 2 (2020): Study of Roma literature from theory to practice. Website. URL: <https://crs.ceu.edu/index.php/crs/article/view/90>
13. August von Pettenkofen: Gypsies with goodness. Wikipedia, the free encyclopedia. Website. URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jahrhundertausstellung_1906_KatNr_1322.jpg
14. Media Storehouse. Website. URL: <https://www.mediastorehouse.com/mary-evans-prints-online/new-images-may/generations-gypsy-family-date-1863-20951769.html>